

Vita Zelče

Dr. hist., profesore, Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte, Komunikācijas studiju nodaļa

Dr. hist., professor, Department of Communication Studies, Faculty of Social Sciences, University of Latvia

Ineta Lipša. *Viena. Grozāmo sarakstu slazdā: Sieviešu politiskā vēsture Latvijā. 1922–1934.* Rīga: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2022. 375 lpp.: il. ISBN 978-9934-615-01-6

The review analyses the monograph Viena. Grozāmo sarakstu slazdā: Sieviešu politiskā vēsture Latvijā. 1922–1934 (The Only One. In the Trap of Flexible Lists: Women's Political History in Latvia. 1922–1934) written by historian Ineta Lipša. The book is dedicated to the political history of Latvian women during the democratic stage of the existence of the Republic of Latvia. Its focus is on electoral struggles and the activities of female politicians to achieve the election of women to parliament (Saeima) and local governments. It must be admitted that only one woman, Berta Pīpiņa, the politician of the Democratic Centre Party, was elected as a deputy in the parliament during the entire period covered in the book. The author explains that one of the main reasons is the flexible electoral lists, which allowed voters to freely delete the candidates offered by political parties and write in their favorite candidates from other lists. Female candidates were usually deleted from the lists because of the prevailing public belief concerning inferiority of women to men and women's unsuitability for work in the political field. The research is rooted in a wide range of historical archival documents, publications in newspapers and magazines, memoirs, and other testimonies. Lipša's study should be viewed as a very valuable contribution to the research of the history of women and democracy, offering new perspectives having not been previously discussed in the historical literature.

Inetas Lipšas zinātniskā monogrāfija, kas ar Frīdriha Eberta fonda (*Friedrich-Ebert-Stiftung*) atbalstu nāca klajā 2022. gada nogalē, ir veltīta sieviešu politiskajai vēsturei Latvijā. Politiskās vēstures iztirzājumi parasti aptver pagātnes politisko notikumu, ideju, politisko kustību un partiju, to līderu un pārējo nozīmīgo un ne tik nozīmīgu politiķu, valdības, valdnieku, pārvaldes institūciju, vēlēšanu uzvedības, kā arī cilvēku attiecību ar politikas jomu apskatus un izvērtējumus. Šā pētījuma specifiku nosaka tas, ka stāsta priekšplānā ir viena liela sociālā grupa – sievietes – un tās pārstāvju (var arī sacīt – līderu) centieni un konkrētas darbības, kā arī sasniegtais un nesasniegtais demokrātiskās Latvijas politikas laukā.

Grāmatas nosaukumā tiek vēstīts, ka pētījums hronoloģiski aptver 12 gadus – laikposmu no Latvijas Republikas Pirmās Saeimas darbības sākuma 1922. gadā līdz Kārļa Ulmaņa veiktajam valsts apvērsumam 1934. gadā, kura rezultātā demokrātisko iekārtu nomainīja autoritārisms. Tomēr iztirzātā laika skala ir plašāka. Pētījuma pēdējā nodaļa veltīta sieviešu politiskajai darbībai autoritārā Latvijā (1934. gada 15. maijs–1940. gada 17. jūnijs), tāpat grāmatā ietverti ekskursi sieviešu politiskajā vēsturē vēl pirms Pirmās Saeimas vēlēšanu kampaņas, tādējādi piedāvājot vērtīgu materiālu, kas ir noderīgs sieviešu politiskās vēstures dziļākai sapratnei. Tā izklāsts pārsvarā strukturēts laikplūduma ziņā secīgās nodaļās, kuras papildina ievads, secinājumi, sieviešu politiskās vēstures norišu (1918–1940) hronoloģiskais reģistrs un pielikumi, kuros iekļauts bagātīgs datu materiāls par sieviešu kandidēšanu Saeimas, Rīgas domes un arī dažu citu pilsētu domju un pagastu padomju vēlēšanās un dalību šajās vēlētajās pārstāvniecībās. Pētījuma pamatā ir plašs un daudzveidīgs avotu klāsts – sieviešu organizāciju un partiju dokumenti, publikācijas laikrakstos un žurnālos, memuāri un citas pagātnes liecības.

Grāmatu ievada fakta konstatācija, ka Latvijas Pirmās (1922), Otrās (1925) un Trešās Saeimas (1928) deputātu vidū nebija nevienas sievietes, bet Ceturtajā Saeimā (1931) tika ievēlēta viena sieviete politiķe – Berta Pīpiņa. Turpmākajās lappusēs tiek meklēta atbilde uz jautājumu: “Kāpēc?” Proti, kā šāda situācija vispār varēja izveidoties demokrātiskā valstī, kādi ir tās iemesli, tūlītējie rezultāti un turpmākās īstermiņa un ilgtermiņa ietekmes? Plašākā nozīmē tie ir arī jautājumi par tālaika demokrātijas satvaru, kas tad arī beigu beigās noteica demokrātijas un tās institūciju stiprumu un/vai vājumu Latvijas Republikā.

Pirmās atbildes rodamas jau grāmatas ievadā, kur skaidrota Latvijas vēlēšanu specifika, kas to norisi darīja atšķirīgu pat no tuvākajām kaimiņvalstīm, kā arī ieprogrammēja niecīgas izredzes sieviešu ievēlēšanai parlamentā. Runa ir par grozāmajiem vēlēšanu sarakstiem, kas ļāva vēlētajiem brīvi svītrot politisko partiju piedāvātos kandidātus un tajos ierakstīt sev tikamos kandidātus no citiem sarakstiem. Tā sistēma nodrošināja it kā plašu demokrātiju, vēlēšanu ieinteresētību

līdzdarboties deputātu atlasē, tomēr faktiski, kā norāda Ineta Lipša, “vēlēšanas kļuva par izklaidējošu popkultūru” (10. lpp.), kurā vēlētāji varēja brīvi spēlēties ar izvirzītajiem kandidātiem, veidojot sev simpātisku politiku kombinācijas. Šāda sistēma vājināja politisko partiju institūciju, mazinot tās kā komandas darbību kopējo mērķu sasniegšanā, jo vēlēšanu sistēma prioritāti piešķīra politiķa individuālajam tēlam, kas viņam vai viņai ļāva iemantot lielāku vai mazāku pozitīvo popularitāti vēlētāju vidū un kas tad arī nosacīja svītrojumu un papildu balsu skaitu. Pētniece uzsver, ka tādējādi “vēlēšanu sistēma Latvijā par normu noteica to, kas citās valstīs nepastāvēja, – kandidāti konkurēja gan sava saraksta ietvarā, gan visu konkrētajā vēlēšanu apgabalā iesniegto sarakstu ietvaros” (10. lpp.).

Pēc Pirmā pasaules kara sievietē bija jauns pilsoņu pārstāvniecības institūciju vēlēšanu dalībnieks tajās Eiropas demokrātiskajās valstīs, kurās viņām tika piešķirtas vēlēšanu tiesības. Kopumā gan pati demokrātija, gan sieviešu piedalīšanās vēlēšanās un viņu tiesības tikt ievēlētām bija jauna sociālā prakse. Starpkaru periodā iezīmējās pakāpeniska (lai gan lielākoties gausa) atteikšanās no iepriekšējā gadsimtā dominējošās dzimtes (*gender*) ideoloģijas, kuras pamatā bija dzimumu atšķirība un nošķiršana, jo tiesībsistēmas uzsvēra sievietes subordināciju vīrietim, savukārt sociālās normas par vienīgo pareizo sievietes esības formu atzina mājas un ģimenes sfērā pavadītu mūžu. Pēckara laiks bija pretrunu pildīts: no vienas puses, sievietēm daudzās Eiropas valstīs bija vēlēšanu tiesības, iespējas iegūt tādu pašu izglītību kā vīriešiem, pieeja vēl nebijuši plašam profesiju spektram, tāpat bija notikušas būtiskas pārmaiņas uzvedības un apģērba kultūrā, tomēr, no otras puses, uzplauka arī tradicionālo sievietes dzīves ierobežojumu un tās kontroles restaurācija. Demokrātiskas valsts pilnvērtīga pastāvēšana saistās ne vien ar vēletu pārstāvniecības institūciju darbošanos, bet arī ar pilsoņu iespējām lietot savas tiesības, darboties politiskās partijās un dažādās citās organizācijās, atbalstīt vai kritizēt varas institūciju politiku, paust viedokļus un, veidojot savu dzīvi, izdarīt savas individuālās izvēles.¹ Demokrātiskas Latvijas valsts izveidošana nozīmēja, ka tās pilsoņu tiesības patiešām ir reāli jāiedzīvina cilvēku dzīvēs, tostarp – arī sieviešu. Inetas Lipšas grāmatas vairākās nodaļās tiek izsekots, kā tas norisinājās Latvijā, kur galvenajā likumdošanas institūcijā sieviešu pārstāvniecības faktiski nebija. Protams, ar zīmīgo vienīgo izņēmumu – viena deputāte Ceturtajā Saeimā. Autore uzsver, ka sieviešu intereses pārstāvošo organizāciju

1 Šo procesu dziļākai izpratnei, manuprāt, palīdzīgi ir sieviešu vēstures Rietumpasaulē kopskati: Fuchs, R. G., Thompson, V. E. (2005). *Women in Nineteenth-Century Europe*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan; Allen, A. T. (2008). *Women in Twentieth-Century Europe*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan; Simonton, D. (2011). *Women in European Culture and Society. Gender, Skill and Identity from 1700*. London; New York: Routledge.

darbības mērķi jaunajā demokrātiskajā valstī vispirmām kārtām saistāmi ar dzimumu līdztiesības principu iestrādāšanu civiltiesībās un darba tiesībās un panākšanu, lai šīs tiesības reāli funkcionētu praksē.

Pirmajā nodaļā autore piedāvā ieskatu 20. gadsimta 20. gadu Latvijas politiskajā ainavā un raksturo tajā valdošās noskaņas. Viņa arī iztīrā feminisma izpratni un šā jēdziena lietošanas praksi, atzīstot, ka ar to gan politikā, gan plašā sabiedrībā tika saprasta sievietes cīņa pret vīrieti. Tādējādi tam bija izteikti negatīva konotācija, un gan organizācijas, gan politiķes terminus “feminisms” un “feministe” izmantoja reti. Ineta Lipša norāda, ka Latvijas pilsonības politiskajā vidē valdīja nepatika pret partijām, ko bija radījusi nesenā vēsture, kad lieli nīeki, kas savā politiskajā leksikonā plaši izmantoja vārdu “partija”, vardarbīgi uzspieda Latvijas iedzīvotājiem padomju iekārtu. Pilsoniskās politiskās organizācijas priekšroku deva apzīmējumiem “bezpartejiskais saraksts”, “apvienība”, “centrs” u. tml. Partijas jēdziens galvenokārt tika izmantots sociālistiskā virziena politisko organizāciju nosaukumos. Vēl viena specifiska 20. gadu sākuma politiskās vides iezīme bija sadursmes, kurās tika lietots fizisks spēks, psiholoģiski uzbrukumi, sieviešu politiķu apgērba un privātās dzīves publiski ķengājumi, ar ko nācās sastapties politikā esošām sievietēm. Pirmajā nodaļā ir iztīrāta arī vēlēšanu negrozāmo kandidātu sarakstu nomaiņa ar grozāmajiem sarakstiem un debates par to lietderību vai nederīgumu. Šajā nodaļā aplūkotās tēmas ir būtiskas tālaika politikas konteksta raksturojumā, kas ir svarīgs grāmatas nākamo nodaļu vēstījuma izpratnē.

Otrajā nodaļā aplūkots periods aptver laiku no Pirmās Saeimas vēlēšanām 1922. gadā līdz Otrās Saeimas vēlēšanu 1925. gadā rezultātiem. To ievadīja atskārsme, ka pastāvošā vēlēšanu sistēma kalpo sieviešu izstumšanai no politikas un ka sabiedrībā plaši izplatīts ir uzskats, ka viņām nav vietas šajā jomā. Ineta Lipša detalizēti izseko sieviešu organizāciju aktivitātēm šajā situācijā, kad tām bija jāveido publiskā doma par sievietes līdzvērtību jaunās valsts pilsoņu kopumā un tās iekļaušanu tiesībaktos. Atgādināšu, ka te runa ir par tiesību vienādību ģimenē, ko nosaka civillikums, par vienādu darba samaksu, par vienādām tiesībām un iespējām darbā, izglītībā un mantošanā, par sievietes ieguldījuma mājas/ģimenes dzīvē un bērnu audzināšanā atzīšanu sociālajā jomā. Vienlaikus šis ir periods, kurā sieviešu organizācijas meklēja labākos veidus, kā iegūt sievietes pārstāvniecību Saeimā u. c. vēlētajās institūcijās grozāmo sarakstu darbības apstākļos. Nodaļas noslēgumā Ineta Lipša apraksta Otrās Saeimas Rīgas vēlēšanu iecirknī veikto statistikas iegūšanas eksperimentu, kura gaitā bija iekārtotas atsevišķas vīriešu un sieviešu vēlēšanu biļetenu urnas. Tajā iegūtie dati liecināja, ka 75% no sarakstu grozītājiem vīriešiem un 50% – no sievietēm no sarakstiem svītroja sievietes. Tādējādi statistiķiem nācās secināt, ka “nav pamata preses

popularizētajam vienkāršojumam par to, ka sievietes par deputātēm neievēlēja tāpēc, ka citas sievietes viņas izsvītroja no sarakstiem aiz dzimumam it kā raksturīgās skaudības un nenovīdības” (89. lpp.).

Trešajā nodaļā iztirzāts Otrās Saeimas darbības laiks (1925–1929), kuru raksturo gatavošanās balotēties un pati balotēšanās ar atsevišķu sieviešu kandidāšu sarakstu, kā arī sieviešu politiskās aktivitātes kāpums. Ceturtajā nodaļā aplūkots nākamais – Trešās Saeimas – periods (1928–1931). Ineta Lipša tai dod nosaukumu “Politiskās jaudas akumulēšana”. Šajā periodā vērojami pirmie būtiskie sieviešu panākumi lokālajās vēlēšanās, Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) aktivizēšanās sieviešu līdztiesības jautājumu risināšanā un viņu politikajā izglītošanā; arī pilsonisko partiju darbībā sāka parādīties sieviešu līdztiesības civiltiesībās un darba tiesībās solījumi. Šis periods rezultējās ar Demokrātiskā centra kandidātes Bertas Pīpiņas kļūšanu par Ceturtās Saeimas deputāti. Vērtējot šo notikumu, Ineta Lipša raksta: “Viņas piemērs liecināja, ka, neatlaidīgi turpinot strādāt politikā, panākumi ir iespējami” (222. lpp.).

Piektā nodaļa veltīta laikposmam pirms Kārļa Ulmaņa īstenotā valsts apvērsuma un nelikumīgās varas pārņemšanas (1931–1934). Grāmatā tiek atsegts, kā sieviešu tiesību un viņu iesaistes politikā jautājums aizvien vairāk nostiprinājās politisko partiju un citu organizāciju dienaskārtībā. Nodaļā īpaša uzmanība atvēlēta Vislatvijas sieviešu kongresa (1934. gada 24.–25. februāris) darbam un liecībām, kā tajā tika vērtēta sievietes loma valstī, dzimumu līdztiesība, sievietes tiesības un to paplašināšanas iespējas. Sestajā nodaļā ietverta informācija par politiķēm, kurām bija vislielākā pieredze vēlēšanu cīņās un vēlēto pārstāvniecības institūciju darbā gan nacionālā, gan lokālā līmenī. To uzskatāmāku dara arī infogrammas, kurās apkopotos datus papildina sieviešu politiķu fotogrāfijas.

Septītās nodaļas nosaukums ir “Politikas surogāts autoritārisma: 1934–1940”. Tajā tiek aplūkotas sieviešu politiķu un režīma nelikvidēto organizāciju attiecības ar Ulmaņa autoritāro varu. Politikā vairs nebija iespējams darboties kreisajām politiskajām aprindām piederīgajām sievietēm. Ineta Lipša norāda, ka pilsoniskās sievietes “daļēji saglabāja publiskās darbības telpu. Turklāt viņu prasības vairākos aspektos sakrita ar autoritārās valdības nostādnēm, piemēram, latviešu nacionālisma ziņā” (282. lpp.). Autore atsedz arī Ulmaņa valdības diskriminējošo politiku sieviešu līdztiesības jautājumos, kuru izteiksmīgi raksturoja tās pieņemtais jaunais Civillikums (1937) ar tajā iestrādāto principu, ka vīrietis ir pārāks par sievieti. Vara no sievietēm kā sociālās grupas gaidīja vien padevības apliecinājumus un to reprezentācijas publiskajā telpā. Pie pareizās uzvedības normām piederēja arī pazemība un pieticība. Ineta Lipša ironizē, ka varas skatījumā “sievietei neklājas atgādināt par saviem labajiem darbiem, bet ir jāgaida, kamēr kāds cits, kurš nav sieviete, to pamanīs. Atzinību saņēmušai, viņai kautrīgi ir jānolien

auditorijas aizmugurē vai jāspodrina šķīvji, nevis pirmajās rindās jāklusās sava darba cildinājums” (291.–292. lpp.). Šī nostāja rezultējās, piemēram, valsts apbalvojumu piešķiršanā, daudzu aktīvu sabiedrisko un politisko darbinieču biogrāfiju neiekļaušanā vārdnīcā “Es viņu pazīstu”, kas tika veidota pēc Kārļa Ulmaņa pasūtījuma. Monogrāfiju noslēdz secinājumi, kuros koncentrēti un analītiski tiek raksturota grāmatā iztīrītā sieviešu politiskā vēsture.

Grāmatas vērtību veido arī tajā iekļautais bagātīgais ilustratīvais materiāls. Īpaši vēlos uzteikt lappušu atvērumos ievietoto fotogrāfiju apstrādi vai pat restaurāciju, kuras rezultātā pat lielu grupu fotouzņēmumos skaidri ieraugāmi katra cilvēka sejas vaibsti un izteiksme, stāja, reizumis – pat ķermeņa valoda. Tādējādi tajās saskatāma arī viņu individualitāte un personība, kas arī lasītāju tuvina grāmatā aplūkotajam laikmetam.

Ineta Lipša savā grāmatā arī norāda uz vēl neizzinātām Latvijas vēstures tēmām, kuru mūsdienīgs analītisks apskats ļautu dziļāk izprast pagātnes norises un, iespējams, to sabalsojumu ar mūsdienu sabiedrību. Piemēram, Latvijas agrārās reformas izvērtējums no sieviešu interešu un tiesību viedokļa, sieviešu darbība pašvaldībās, sieviešu izstumšana no darbavietām, kurās bija iespējams piedalīties lēmumu pieņemšanā par valsts interešu jautājumiem un resursiem, valsts attieksme pret sieviešu darbu un ieguldījumu sabiedriskā labuma radīšanā. Tāpat lielākas uzmanības vērti ir sieviešu politiķu dzīvesstāsti. Cerams, ka kādreiz būs iespējams lasīt ievērojamo sieviešu politiķu – Bertas Pīpiņas, Klāras Kalniņas, Elfrīdas Dimāras-Renslēces, Emmas Albertiņas-Balodes, Emīlijas Jurēviņas, Annas Rūmanes-Ķeniņas, Emīlijas Lazdiņas, Mildas Salnās, Valerijas Seiles, Lilijas Fridenbergas, Otilijas Ķempeles – izvērstas biogrāfijas, protams, vēlams – grāmatu veidā.

Manuprāt, Inetas Lipšas grāmata, detalizēti stāstot par sieviešu politisko vēsturi, izcili atsedz Latvijas Republikas funkcionējošās demokrātijas defektus, kā arī ļauj labāk saprast tās norietu. Vēlos piebilst, ka tajā piedāvātās zināšanas par demokrātijas nepilnībām, tajā praktizēto dzimumu un līdz ar to arī cilvēku nelīdztiesību sekmē arī mūsdienu pasaules demokrātijas vājo pušu izpratni un, iespējams, rosinās iestāties par demokrātijas pilnasinīgākumu. Noslēdzot šo recenziju, uzsveru, ka Inetas Lipšas grāmata ir augstvērtīgs pētījums, tā ir mūsdienīga vēstures norišu reprezentācija zinātniskas monogrāfijas formā, kā arī patiesi vērtīga un domāšanu par sabiedrības normām un demokrātiju rosināša lasāmviela.

© 2023 Vita Zelče, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).